

Original Research

***Critical Discourse Analysis of the Role of Women in
Development Policies after the Islamic Revolution of
Iran***

Saeideh Mirabi¹

Ali Yousefi²

Azra Ghandeharion³

Abstract

Regarding the importance of women and gender equality in countries' development, this article seeks to understand the role of women in development policies after the Islamic Revolution of Iran. The method of critical discourse analysis has been used to identify the role of women in development policies after the Islamic Revolution of Iran. To achieve this purpose was analyzed six documents of the development laws were adopted after the Islamic Revolution. Based on the analysis of the documents, three discourses about women and development are distinguishable from each other. The first discourse is called "gender development", which has emerged in the law of the first, third and fourth development programs. The second discourse is called "development as a threat to women". This discourse is placed in the law of second and fifth development law. "Women as the agents of development" is the name of the third discourse that can be seen in the sixth law. The discourse considers women who contribute to future development, not through work and education, but through greater fertility.

---

1. PhD Student in Economical Sociology and Development at Ferdowsi University of Mashhad, Iran. mirabi.saeede@gmail.com.

2. Associate Professor of Sociology at Ferdowsi University of Mashhad, Iran. yousofi@um.ac.ir.

(Corresponding Author)

3. Associate Professor, Department of English, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Iran. ghandeharion@um.ac.ir

Submit Date: 2022/17/02

Accept Date: 2022/08/05

The central signs of the discourse of "gender development" are "gender equality" and "decreased fertility rate", the central sign of the discourse of "development as a threat to women" is the " Cultural invasion " and The central signs of the discourse of "women as the agents of development" are "reproduction of gender roles" and "increase fertility rate". As a result of the third discourse, women will increasingly become vulnerable groups and social development will not be achieved. Therefore, policymakers should balance the population needed for development and gender development.

Keywords

Development, Gender Development, Discourse, Women, Development Program and Policies.

Introduction

The definitions of 'development' emphasize the importance of gender equality and highlight it as an important index. Accordingly, the role of women in societal development is undeniable. To embrace and promote development, Iran, like any other country, must empower women and provide equal educational, occupational and social opportunities for them. Despite the importance of gender equality in development programs, developing countries continue to promote unequal gender policies or/and reproduce and repackage traditional roles for women. the promotion of gender equality in Development Programs in Iran has not steadily followed a growing path. To understand the role of women in development policies after the Islamic Revolution of Iran, this article scrutinized post-revolutionary development programs.

Methodology

Benefitting from the critical discourse analysis framework introduced by Norman Fairclough (1941), this article identifies the role of women in development policies after the Islamic Revolution of Iran. To achieve this goal, our research dissected six fundamental regulatory documents known as Development Programs of the Islamic Republic of Iran, Program One to Six. Critical discourse analysis utilizes a dialectical approach to decode power relations mirrored in the rivalry of discourses. Based on this method, are drawn a description of discourses, the processes and strategies of formation and their dialectical relationship. Furthermore, the tenets of social semiotics helped us to decipher and analyze the Development Program documents.

Findings

According to the analysis of the documents, i.e. Development Programs, three discourses about the relationship between women and development in Iran are extracted. First is “Gender Development”, dominant in the First, Third and Fourth Development Programs. In general, the policies of the First, Third, and Fourth Development Programs regulations, tried to improve gender equality by decreasing the fertility rate, and promoting women’s position culturally, socially, and politically. Second is the “Development as a Threat to Women” discourse, dominant in the Second and the Fifth Development Programs regulations. In this discourse, the socio-cultural consequences of development are considered a threat to Islamic values. The Second discourse believes that the First discourse popularized improper hijab/ veil, vulgarity, and the unrestrained pre- and extramarital relationship between men and women invading the core values of the Iranian Muslim society, and posing as a threat to women. Thus, “Cultural Invasion” is the central sign of the Second discourse, “Development as a Threat to Women”. Third, “Women as the Agents of Development” is mirrored in the Sixth Development Programs regulations. In the Third discourse, women’s role in future development is limited to a high fertility rate while women’s education, work and the results of fertility controls during the years 1989-2005 are an impediment.

Therefore, the central signs of the First discourse, “Gender Development”, are “gender equality” and “Decreased fertility rate “leading to the reduction of structural and legal discrimination against women. The central sign of the Second discourse, “Development as a Threat to Women”, is “Cultural Invasion” which has created intermittent interruptions in the process of gender development since the 1990s. The central signs of the Third discourse, “Women as the Agents of Development”, are an “Increase in the Fertility Rate” and “Reproduction of Gender Roles”. The Third discourse will deepen gender inequality in Iranian society and prevent gender development.

Result

The fluctuations in Iran’s development plans, especially the goals of the Sixth Development Program, make women vulnerable and socially underprivileged hindering sustainable development. It is recommended to create a balance

between population priority and gender development in Iran to reach sustainable development.

References

- Abbas Zadeh, S. (2015). Comparative study of the country's five development plans regarding gender justice: With emphasis on Iran women higher education and comparing that with universal criteria. *Women Studies*, 6(11), 97-130. (In Persian)
- According to the results of the census 2016, the total fertility rate of Iran in the period of reached children [Internet]. 2017. Available from: <https://www.amar.org.ir/news/ID/5080>. (In Persian)
- Alipoor, P., Zahedi Mazandarani, M. J., Maleki, A. & Javadi Yegane, M. R. (2017). Representation of discursive conflicts of gender equity in development plans of Iran. *Social Welfare Quarterly*, 17(66), 107-148. (In Persian)
- Arab-Khorasani, S. (2020). The discourse analysis of the equality and employment from the perspective of the eleventh government in Iran. *Islam and Social Science*, 12(23), 239-262. (In Persian)
- Arkar Roshan, S., Noorian, M. & Shirin Bakhsh Masooleh, S. (2016). The impact of government social spending on women's economic development (with an emphasis on education and health), in Selected Asian Countries. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 14(3), 37-60. (In Persian)
- Bastani, S. (2004). Development, equality and gender; "Iran's position among the countries of the world. *Quarterly Journal of Women's Studies Sociological and Psychological*, 2(4), 169-188. (In Persian)
- Benería, L., Berik, G. & Floro, M. S. (2015). *Gender, development, and globalization: Economics as if all people mattered*: Routledge.
- Blommaert, J. & Bulcaen, C. (2000). Critical discourse analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29(1), 447-466.
- Boserup, E. (2007). *Woman's role in economic development*. London: Earthscan.
- Cornwall, A. (2016). Women's empowerment: What works? *Journal of International Development*, 28(3), 342-359.
- Elias, J. (2020). The gendered political economy of Southeast Asian Development. In *The Political Economy of Southeast Asia* (pp. 227-248): Springer.
- Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language*: Routledge.

- Fairclough, N., Caldas-Coulthard, C. & Coulthard, M. (1996). Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis. In: New York: Routledge.
- Farvardin, F. (2020). Reproductive politics in Iran: State, family and women's practices in postrevolutionary Iran. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 41(2), 26-56.
- Jalaei, S. A. A. M. & Sabaghpoufard, M. (2008). The effects of gender differences on development level in Iran. *Knowledge and Development*, 15(23), 91-111. (In Persian)
- Jaquette, J. S. (2017). Women/gender and development: the growing gap between theory and practice. *Studies in Comparative International Development*, 52(2), 242-260.
- Law of the First Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran [Internet]. 1990,01,31. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91755>. (In Persian)
- Law of the Second Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran [Internet]. 1994,12,11. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92488>. (In Persian)
- Law of the Third Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran [Internet]. 2000,04,05. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/93301>. (In Persian)
- Law of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran [Internet]. 2004,09,01. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94202>. (In Persian)
- Law of the Fifth Five-Year Development Plan of the Islamic Republic of Iran. [Internet]. 2011,01,05. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/790196>. (In Persian)
- Law of the Sixth Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2018-2021) [Internet]. 2017,04,05. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547>. (In Persian)
- Leach, M., Mehta, L. & Prabhakaran, P. (2015). Sustainable development: a gendered pathways approach. In *Gender equality and sustainable development* (pp. 19-51): Routledge.
- Mahmoodi, K., Mohammadpur, A. & Rezaei, M. (2015). A discourse analysis of population policies in the context of politics in Iran. *Quality & Quantity*, 49(5), 1883-1895 .
- Mir-Hosseini, Z. (2004). Sexuality, Rights, and Islam: Competing Gender Discourses in Post-revolutionary Iran. In G. Neshat & L. Beck (Eds.), *Women in Iran from 1800 to the Islamic Republic*: University of Illinois Press.

- Moghadam, V. M. & Haghghatjoo, F. (2016). Women and Political Leadership in an Authoritarian Context: A Case Study of the Sixth Parliament in the Islamic Republic of Iran. *Politics & Gender*, 12(1), 168-197 .
- Ojagh, S. Z. & Abbasi Shavazi, M. J. (2019). Iranian Demographic Discourses: Policy and Media Reproduction. *Majles and Rahbord*, 26(97), 137-164. (In Persian)
- Pritchett, L., Woolcock, M. & Andrews, M. (2013). Looking like a state: techniques of persistent failure in state capability for implementation. *The Journal of Development Studies*, 49(1), 1-18 .
- Programme, U. N. D. (2020). Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/content/gender-development-index-gdi>
- Sadeghi Fasaei, S. & Kalhor, S. (2007). Dimensions and scale of goal realization of gender gap in the third development plan. *Woman in Development and Politics*, 5(2), 5-28 . (In Persian)
- Safari Shali, R. (2016). Discourse analysis of gender justice on economic social and cultural development plans in Islamic Republic of Iran. *Sociological Review*, 22(2), 211-237. (In Persian)
- Sen, A. (1997). Development and thinking at the beginning of the 21st century. *LSE STICERD Research Paper No. DEDPS02* .
- Shafiei, S. S. & Pourbagher, Z. (2015). Gender and development during the implementation of the 4th development plan in Iran: A sociological review. *Journal of Studies of Socio-Cultural Development* 3(4), 75-110. (In Persian)
- Shirzadi, R. & Suzani Shivan, S. (2013). Gender consideration in five years period development program in iran. *Political Science Quarterly*, 8(21), 151-173. (In Persian)
- Taylor, S. (2013). *What is discourse analysis?:* Bloomsbury Publishing.
- Viterna, J. & Robertson, C. (2015). New directions for the sociology of development. *Annual Review of Sociology*, 41, 243-269. (In Persian).

تحلیل گفتمان انتقادی نقش زنان در سیاست‌های

توسعه‌ای بعد از انقلاب اسلامی ایران^۱

سعیده میرابی^۲

علی یوسفی^۳

عذرا قندهاریون^۴

چکیده

به دلیل اهمیت برابری جنسیتی در توسعه‌یافتگی یک کشور، این مقاله به دنبال شناخت نقش زنان در سیاست‌های توسعه‌ای بعد از انقلاب اسلامی می‌باشد. برای این منظور از روش تحلیل گفتمان انتقادی استفاده شده است. به این صورت که اسناد ششگانه قوانین توسعه که بعد از انقلاب اسلامی تصویب شده‌اند مورد تحلیل قرار گرفته است. بر مبنای تحلیل اسناد قوانین اول تا ششم توسعه سه گفتمان در زمینه "نقش زنان در توسعه" از یکدیگر قابل تمایز هستند. گفتمان اول "توسعه جنسیتی" نام دارد که در قانون برنامه‌های اول، سوم و چهارم توسعه ظهور یافته و دال‌های مرکزی آن "کاهش نرخ باروری" و "برابری جنسیتی" است. گفتمان دوم "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان" نام دارد که در قانون برنامه‌های دوم و پنجم توسعه شکل گرفته و دال مرکزی آن "مبارزه با تهاجم فرهنگی" است. گفتمان سوم "زنان به‌عنوان عاملان توسعه" است که دال‌های مرکزی آن "افزایش نرخ باروری" و "بازتولید نقش‌های جنسیتی" است که در قانون برنامه ششم توسعه شکل گرفته است. در نتیجه گفتمان سوم، زنان بیش از

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری می‌باشد.

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.

mirabi.saeede@gmail.com

۳. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)

yousofi@um.ac.ir

۴. دانشیار گروه زبان انگلیسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.

ghandeharioon@um.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۸

پیش تبدیل به گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماعی و نیازمند حمایت می‌شوند و توسعه‌یافتگی نیز محقق نخواهد شد؛ بنابراین لازم است میان جمعیت مورد نیاز برای توسعه و توسعه جنسیتی تعادلی برقرار گردد.

واژگان کلیدی

توسعه، توسعه جنسیتی، گفتمان، زنان، برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه.

مقدمه و بیان مسئله

در پایان جنگ دوم جهانی، مفهوم توسعه^۱ مورد توجه محققان و سیاست‌گذاران قرار گرفت و اقداماتی در جهت مفهوم‌سازی و تحقق آن انجام شد (ویترنا و روبرتسون^۲، ۲۰۱۵: ۲۴۳). اما، تعاریف اولیه توسعه به مرور زمان مورد بازنگری قرار گرفت و ابعاد وسیع‌تری برای آن در نظر گرفته شد. تاحدی که به زعم سن^۳ (۱۹۹۷) «توسعه به عاملیت، همکاری بیشتر مردم با یکدیگر، گسترش آزادی‌ها و توانایی‌های انسان منجر شود». امروزه، برابری اجتماعی نیز از شاخص‌های توسعه‌یافتگی محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، برابری حقوق و فرصت‌ها در همه حوزه‌ها از جمله جنسیت یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی است. در تعاریف متأخر، مفهوم توسعه پایدار نیز مطرح شده است که هر چند بر رفع نیازها بدون به خطر انداختن تأمین نیازهای نسل آینده تأکید دارد، اما عدالت درون نسل‌ها نیز در توسعه پایدار اهمیت دارد؛ در نتیجه برابری جنسیتی^۴ یکی از محورهای اساسی توسعه پایدار است؛ توسعه پایدار توسعه‌ای مبتنی بر رفاه، یک‌پارچگی زیست‌محیطی، برابری جنسیتی و عدالت اجتماعی برای نسل‌های کنونی و آینده است. هدف از برابری جنسیتی نیز اصلاح اقتصادی-اجتماعی، رفع مشکلات در کار، رفاه و دسترسی زنان به منابع است. برابری جنسیتی نیز به معنای دسترسی برابر زنان و مردان به کار مناسب و امن، توزیع مجدد کار مراقبتی بدون دستمزد، دسترسی برابر زنان به آموزش باکیفیت، بهداشت، کالاهای

1. Development
2. Viterna & Robertson
3. Sen
4. Gender Equality

عمومی و خدمات اجتماعی، برخورداری از حق و بهداشت باروری برای زنان، مشارکت برابر زنان در سطوح مختلف تصمیم‌گیری و تضمین جلوگیری از خشونت و اجبار علیه زنان می‌باشد (لیچ و همکاران^۱، ۲۰۱۵: ۷-۶).

به دلیل اهمیت برابری جنسیتی در تحقق توسعه، سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۵ شاخص توسعه جنسیتی^۲ را برای برآورد برابری جنسیتی کشورها معرفی کرد (باستانی، ۱۳۸۳: ۱۷۹-۱۸۰). با وجود اهمیت برابری جنسیتی و نقش کاهش شکاف جنسیتی در توسعه‌یافتگی پایدار، کشورهای در حال توسعه همچنان سیاست‌های نابرابر در رابطه با زنان به کار می‌گیرند، یا نقش‌های سنتی زنان را بازتولید می‌کنند (بوسریوپ^۳، ۲۰۰۷). این در حالی است که از نیروی کار زنان در جهت رشد اقتصادی استفاده می‌کنند. به‌طور مثال؛ زنان در آسیای جنوب شرقی هم در تولید اقتصادی و هم در بازتولید اجتماعی نقش مؤثری دارند. برنامه‌ریزی‌های توسعه در آسیای جنوب شرقی مبتنی بر این فرض است که نیروی کار ارزان زنان در جهت توسعه قابل استفاده است. اما نتیجه آن افزایش نابرابری جنسیتی و عدم تحقق توسعه پایدار است (الیاس^۴، ۲۰۲۰: ۲۲۷).

در مواردی دیگر کشورهای در حال توسعه، نقش زنان در توسعه پایدار را نادیده می‌گیرند. به‌طور مثال؛ نه تنها بخش کشاورزی، بلکه حتی بخش صنعتی کشورهای در حال توسعه مردانه است. در شهرهای صنعتی، بنادر و حتی اطراف شرکت‌های اروپایی، مردان بیش از زنان حضور دارند و این بخش‌های صنعتی تمایلی برای به‌کارگیری زنان برابر با مردان در فعالیت‌های اقتصادی ندارند (بوسریوپ، ۲۰۰۷).

بر اساس این مقدمات می‌توان گفت، توجه به برابری و توسعه جنسیتی نقش مهمی در توسعه پایدار و همه‌جانبه کشورها دارد. ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست و مانند سایر کشورهای در حال توسعه، برای رسیدن به توسعه پایدار، نیازمند به‌کارگیری زنان و فراهم‌سازی فرصت‌های برابر برای آنهاست. اما تحلیل‌ها نشان می‌دهد ملاحظات جنسیتی در برنامه‌های توسعه‌ای ایران

^۱. Leach et al

^۲. Gender Development Index

^۳. Boserup

^۴. Elias

با نوسان همراه بوده و مسیر رو به رشدی را طی نکرده است (شیرزادی و سوزنی شیروان، ۱۳۹۱: ۱۷۰).

بنابراین، نظر به اهمیت نقش زنان در دستیابی به توسعه پایدار، و لزوم بازنمایی این امر در سیاست‌های توسعه‌ای، این پژوهش به تحلیل انتقادی نقش زنان در سیاست‌های توسعه‌ای بعد از انقلاب اسلامی ایران پرداخته است. زیرا، بیشتر تحلیل‌های موجود، برنامه ششم توسعه را دربر نمی‌گیرد و علاوه بر آن، از روش انتقادی بهره نگرفته‌اند. بر این اساس، انجام تحقیق حاضر برای شناخت تبعیض‌های جنسیتی در سیاست‌های شش‌گانه توسعه‌ای بعد از انقلاب اسلامی ضروری به نظر می‌رسد.

پیشینه تجربی

به‌طور کلی می‌توان رویکرد دولت‌های سازندگی، اصلاحات و عدالت‌محور به مقوله برابری جنسیتی را از یکدیگر تفکیک نمود (صفری شالی، ۱۳۹۴). اما، از برنامه سوم توسعه بود که از برنامه‌ریزی پیرامون دستیابی به توسعه جنسیتی در ایران به‌صورت رسمی و البته به‌نحو شتابزده به دغدغه مسئولان کشور تبدیل گردید (عباس‌زاده، ۱۳۹۴) و در این برنامه و بعد از آن برنامه چهارم توسعه تلاش برای گنجاندن زنان در روند توسعه به بالاترین حد خود رسید. این در صورتی است که در برنامه‌های اول، دوم و پنجم توسعه به دلیل کم توجهی به ملاحظات جنسیتی، نقش زنان در فرایند توسعه کاهش یافت (شیرزادی و سوزنی شیروان، ۱۳۹۱: ۱۷۰).

پس از انتخاب محمد خاتمی در دوم خردادماه سال ۱۳۷۶، جنبش اصلاح‌طلبی شکل گرفت و این زمینه ایجاد گفتگمانی جدید در مورد زنان را فراهم کرد که با گفتگمان حاکم تفاوت‌های اساسی داشت. گفتگمان نوظهور با به چالش کشیدن هژمونی تفسیرهای رادیکال دینی و مشروعیت‌زدایی از آنها، توانست پارادایم اسلامی در مورد زنان را تغییر دهد. این گفتگمان جدید در دفاع از خود هم دلایل و باورهای مذهبی را به‌کار گرفت و هم بر استدلال‌ها و منابع خارج

از دین تکیه کرد (میرحسینی^۱، ۲۰۰۴: ۱۱-۱۲). در این راستا، نمایندگان زن مجلس ششم در زمینه حقوق زنان بسیار فعال بودند و برای اصلاح قوانین زنان تلاش می‌کردند (مقدم و حقیقت‌جو^۲، ۲۰۱۶: ۱۹۱).

تحلیل علی‌پور و همکاران (۱۳۹۶) نشان می‌دهد در برنامه اول و دوم توسعه، "عدالت آموزشی" و "تأسیسات بهداشتی" مورد توجه بوده است. مدل‌های "عدالت آموزشی" و "عدالت بهداشتی" در برنامه اول توسعه، "افزایش فرصت‌های اشتغال زنان و ارتقاء شغلی آنان"، "توجه به ترکیب جنسیتی عرضه نیروی کار" و "ارتقای مهارت‌های شغلی زنان" است. برنامه‌های سوم و چهارم توسعه با دال "عدالت حقوقی" شناخته می‌شود. نشانه‌های این دال، "اصلاحات ضروری در امور حقوقی"، "تسهیل امور حقوقی و قضائی زنان"، "خدمات حقوقی"، "حمایت از حقوق زنان"، "بازنگری قوانین و مقررات" و "تمهیدات قانونی و حقوقی برای رفع خشونت علیه زنان" می‌باشد. در برنامه پنجم توسعه "ارتقا سلامت زنان" و "تأسیسات خانه سلامت دختران و زنان" نشانه‌های "عدالت بهداشتی" هستند. تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در برنامه ششم توسعه نشانگر آن است که گفتمان حاکم بر برنامه ششم به دنبال "عدالت جنسیتی" است. مدل‌های "عدالت جنسیتی" در برنامه ششم توسعه، "فرصت‌های شغلی"، "سلامت و بهداشت"، "باسوادی زنان"، "اصلاح نظام حقوقی" و "مشارکت در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری" است.

اقدامات انجام شده دولت یازدهم در حوزه اشتغال زنان نیز در راستای احیای مجدد مفهوم برابری به سبک و سیاقی است که در دولت اصلاحات ناتمام مانده بود. به نظر می‌رسد اشتغال زنان بهترین و موجه‌ترین محمل، برای پیگیری مفهوم برابری جنسیتی و در گام بعدی سهم‌خواهی زنان در مناصب سیاسی است (عرب خراسانی، ۱۳۹۹: ۲۳۹).

در مقابل تفسیر مذکور، تحلیل محمودی و همکاران^۴ (۲۰۱۵) معتقد است برنامه ششم توسعه بر افزایش تولید مثل و نقش مادری زنان تأکید دارد. سیاست‌های جمعیتی در ایران در اوایل دهه

^۱ .Mir-Hosseini

^۲ .Moghadam & Haghightajoo

^۳ . منظور، اصلاح نظام حقوقی در حوزه خانواده است.

^۴ . Mahmoodi

۱۳۶۰ متأثر از جنگ ایران و عراق و پس از آن در اواخر دهه ۱۳۶۰ و اوایل دهه ۱۳۷۰ تحت تأثیر سیاست‌های بازسازی پس از جنگ و برنامه‌های توسعه بوده است. از نظر این محققین، سیاست‌های جمعیتی پس از انقلاب بیش از آن‌که تحت تأثیر درک صحیح از شرایط کشور باشد، تحت تأثیر گفتمان‌های سیاسی و ایدئولوژیک بوده است.

فروردین^۱ (۲۰۲۰) سیاست‌های فرزندآوری و تولیدمثل در جمهوری اسلامی را شامل سه مرحله امید، توسعه، مقاومت و بقا می‌داند. از نظر او سیاست‌های تولیدمثلی اخیر جمهوری اسلامی زنان را به سمت کار خانگی و مراقبتی سوق می‌دهد، بازار کار زنانه را می‌سازد و بخش‌های غیررسمی و مشاغل خانگی را که بیشتر بر زنان مبتنی است، تقویت می‌کند.

عباسی شوازی و اجاق (۱۳۹۸) و محمودی و همکاران (۲۰۱۵) گفتمان‌های سیاسی جمعیت در ایران را به ۴ دسته تقسیم کرده‌اند؛

۱- گفتمان آرمان‌گرایی اسلامی^۲ از سال ۱۳۵۷ شمسی شکل گرفت و با تمام سیاست‌های جمعیتی دوره قبل از انقلاب مخالفت کرد و بر این باور بود که جمعیت هدیه خداوند است و ایران می‌تواند چند برابر جمعیت داشته باشد. مختصات اصلی این گفتمان، احیای ارزش‌های ناب اسلامی، تشکیل امت اسلامی و مخالفت با سازمان‌های بین‌المللی برای دستیابی به این اهداف است.

۲- گفتمان عمل‌گرایی اسلامی^۳ طی سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۶۳ شمسی شکل گرفت. این گفتمان مقررات سازمان‌های بین‌المللی از جمله صندوق جمعیت سازمان ملل متحد را پذیرفت و کنترل جمعیت را در دستور کار خود قرار داد. در این زمان از برخی روحانیون عالی‌رتبه خواسته شد فتوایی مبنی بر سازگار بودن اسلام با کنترل و پیشگیری از بارداری صادر نمایند. بر اساس این گفتمان، حاکمان و مردم باید به حقایق جهانی و شرایط داخلی توجه کنند و از قوانین و شرایط موجود برای دستیابی به جامعه اسلامی آرمانی و تسهیل ظهور ملت متحد اسلامی بیشترین بهره را ببرند.

۱. Farvardin

۲. Islamic Idealism Discourse

۳. Islamic Pragmatism Discourse

۳- گفتمان واقع‌گرایی اسلامی^۱ از سال ۱۳۶۸ شکل گرفت و اساس آن کنترل جمعیت کشور با کمک رسانه‌ها و اقدامات دولتی بود. در این دوره، برنامه‌های رادیو و تلویزیون در مضرات جمعیت زیاد تبلیغ می‌کردند. در برنامه دوم توسعه نیز بخش ویژه‌ای به تنظیم جمعیت اختصاص یافت و دولت تجهیزات پیشگیری از بارداری را فراهم کرد. این گفتمان با تأکید بر اصول عقل‌گرایی، عمل‌گرایی و منافع ملی، کنترل جمعیت را مورد توجه قرار داد.

۴- گفتمان اصول‌گرایی اسلامی^۲ در دولت احمدی‌نژاد از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ شکل گرفت. همزمان با روی کار آمدن اصول‌گرایان، گفتمان "ایده‌آل‌گرایی اسلامی" و ایده‌های آن در وجوه مختلف از جمله سیاست‌های جمعیتی مبنای عمل قرار گرفت و در دولت نهم و دهم به افزایش جمعیت و برنامه‌ریزی برای آن توجه ویژه‌ای شد. گفتمان چهارم مانند گفتمان "آرمان‌گرایی اسلامی" فرزندآوری بیشتر را تشویق نمود و عنوان کرد که کنترل جمعیت، هیچ تبیین مذهبی ندارد.

در رابطه با نتایج برنامه‌های توسعه در کاهش شکاف‌های جنسیتی، سیاست‌های توسعه‌ای از سال ۲۰۱۳-۱۹۸۰ تأثیر مثبتی بر شاخص‌های آموزش و سلامت زنان داشته است (عطرکار روشن و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۷). بررسی‌های دیگر نشان می‌دهد اگرچه زنان در حوزه آموزش به لحاظ کمی رشد چشمگیری داشته‌اند، اما در معیارهای کیفی بازدهی مطلوبی نداشته‌اند. بنابراین، برنامه‌های توسعه با حرکت به سمت الگوهای کیفی باید آن را جبران کند (عباس‌زاده، ۱۳۹۴). به‌طور مثال؛ در برنامه سوم در بسیاری از زمینه‌ها شکاف‌های جنسیتی کمتر شد، اما در زمینه اشتغال این امر اتفاق نیفتاد (صادقی فسایی و کلهر، ۱۳۸۶). یا در حالی‌که نقطه تمایز برنامه چهارم توسعه نسبت به برنامه‌های پیشین، ایجاد زمینه برای افزایش مشارکت اقتصادی-اجتماعی زنان بود، اما نتایج برنامه به‌گونه دیگری رقم خورد؛ یعنی اگرچه در شاخص‌های بهداشت و سلامت و نیز آموزش، -خصوصاً آموزش عالی- وضعیت زنان بهبود یافت. اما، شاخص‌های اقتصادی و سیاسی نسبت به برنامه سوم و نیز انتظارات مندرج در برنامه چهارم، با رشد مطلوبی همراه نشد (شفیعی و پورباقر، ۱۳۹۴).

1. Islamic Realism Discourse

2. Islamic Fundamentalism Discourse

چارچوب نظری

در تحلیل نقش زنان در سیاست‌های توسعه می‌توان از رویکردهای نظری "زنان و توسعه"^۱ استفاده نمود. با این توضیح که دیدگاه‌های نظری زنان و توسعه به سه دسته "زنان در توسعه"^۲، "زنان و توسعه" و "جنسیت و توسعه"^۳ تقسیم‌بندی می‌شوند. نظریات زنان و توسعه متأثر از نظریات فمینیستی هستند و در طول زمان مورد نقد و بازنگری قرار گرفته‌اند. دیدگاه‌های "زنان در توسعه" و "زنان و توسعه" که در دهه ۱۹۷۰ متداول بودند جای خود را به دیدگاه "جنسیت و توسعه" در دهه ۱۹۸۰ دادند. این تغییر از مهم‌ترین تحولات نظریه فمینیستی دهه ۱۹۸۰ به‌شمار می‌رود. در حالی که دیدگاه "زنان در توسعه" از دیدگاه‌های فمینیست لیبرال متأثر است، دیدگاه "زنان و توسعه" از نقدهای فمینیسم لیبرال و نظریه‌های ارتدوکس توسعه ایجاد شده است. رویکرد "زنان و توسعه" بر این باور است که سیستم‌های اقتصادی انواع نابرابری جنسیتی و اشتغال ناپایدار را ایجاد می‌کنند؛ در نتیجه این رویکرد سؤالاتی در مورد مدل توسعه‌ای که زنان باید حول آن متحد شوند، مطرح می‌کند. اما دیدگاه "جنسیت و توسعه" هر دو دیدگاه "زنان و توسعه" و "زنان در توسعه" را در خود جای داده است. در این دیدگاه جنسیت مقوله مرکزی است و از رویکرد پست‌مدرن و تأکید آن بر اهمیت تفاوت‌ها، توجه به موضوعات هویتی و زمینه‌های خاص آنها استفاده می‌شود (بنریا و همکاران^۴، ۲۰۱۵: ۲).

تا اوایل دهه ۱۹۷۰، تحلیل‌ها و سیاستگذاری‌های توسعه اقتصادی، زنان را تنها در نقش مادری و همسری و در برنامه‌های بهداشت و تغذیه و تنظیم خانواده در نظر می‌گرفتند. از دهه ۱۹۷۰ طرفداران رویکرد "زنان در توسعه" خواهان به‌کارگیری زنان در اقتصاد کشورهای درحال توسعه و برخورداری آنها از موقعیت برابر با مردان شدند. این رویکرد از دیدگاه فمینیست لیبرال که فرض غیرمولد بودن زنان را به چالش می‌کشد، متأثر است. آنها بر این باورند که بین افزایش نرخ اشتغال و تحصیلات زنان و کاهش نرخ باروری رابطه وجود دارد. این رویکرد خواهان رفع

1. Women and Development

2. Women in Development

3. Gender and Development

4. Benería et al

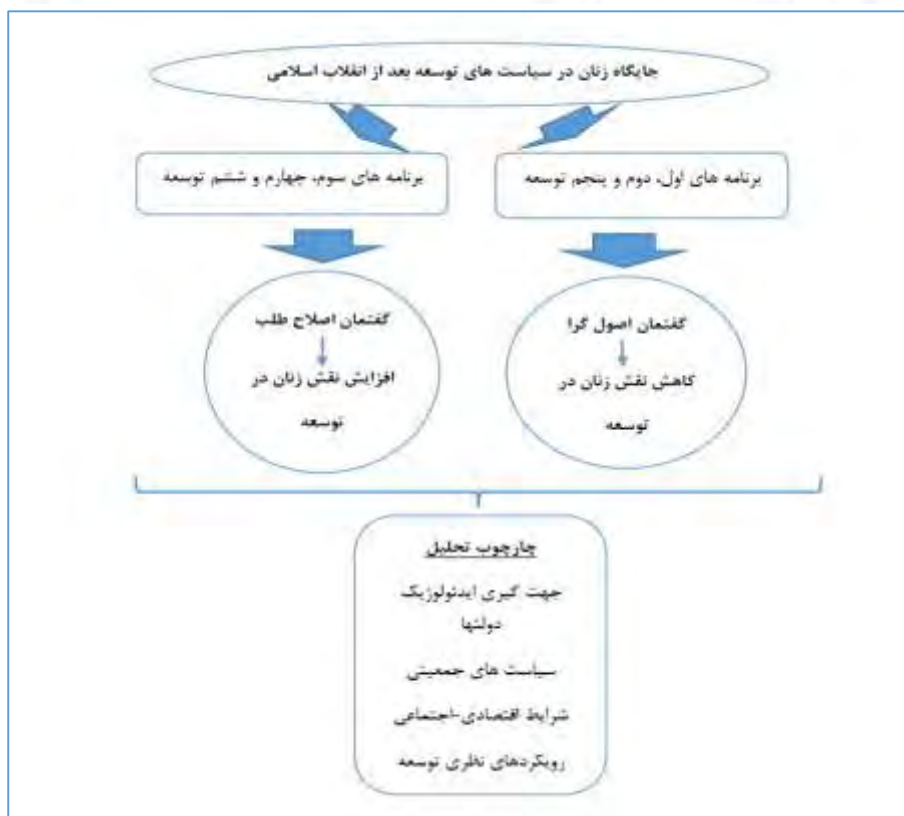

موانع قانونی اشتغال و تحصیلات زنان و برقراری عدالت جنسیتی در مناطق توسعه‌نیافته‌اند. این رویکرد شرایط اجتماعی-اقتصادی که منجر به نابرابری جنسیتی می‌شود را مورد نقد قرار می‌دهد و نیاز به تغییرات ساختاری در فرایند توسعه را مطرح کرد و این که از طریق توزیع مجدد ثروت و اشتغال مناسب می‌توان به برابری جنسیتی دست یافت. طرفداران رویکرد "جنسیت و توسعه" فراتر از رویکرد "زنان و توسعه" بر این باورند که در تحلیل توسعه و نابرابری جنسیتی باید به تلاقی جنسیت، هویت جنسی، هویت نژادی/قومی و طبقه اجتماعی زنان و در نتیجه تنوع تجربیات آنها توجه کرد. همچنین، این رویکرد سیاست‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت را برای رفع نابرابری جنسیتی پیشنهاد می‌کند. به‌طور مثال؛ از یک سو زنان باید برای تغییر قوانین مربوط به خود مبارزه کنند و از سوی دیگر، تغییرات ساختاری برای رفع نابرابری‌های حاصل از توسعه به‌وجود آید (بنریا و همکاران، ۲۰۱۵).

لازم به ذکر است که طراحی و اجرای سیاست‌های توسعه در گذشته موثر بوده است. اما امروزه از حرکت بازمانده و فاصله میان نظریه و عمل افزایش یافته است. امروزه بسیاری از فمینیست‌ها از دیدگاه ضدبروکراسی و ضدنئولیبرالی استدلال می‌کنند و این امر مانع گفت‌وگوها می‌شود که برای پیش‌برد اهداف توسعه جنسیتی مفید است. سوگیری‌های نظریه‌پردازان فمینیست نسبت به بروکراسی باعث شده که آنها به راهکارهای رسیدن به توسعه جنسیتی امکان‌پذیر از طریق بروکراسی دولت‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد توجهی نداشته باشند (ژاکت^۱، ۲۰۱۷: ۲۴۳-۲۴۲).

در ادامه بر اساس پیشینه تجربی و ادبیات نظری مذکور، مدل مفهومی پژوهش ترسیم شده است. در این مدل برنامه‌های اول، دوم و پنجم توسعه ذیل گفتمان اصول‌گرایی و کاهش نقش زنان در توسعه و برنامه‌های سوم، چهارم و ششم توسعه ذیل گفتمان اصلاح‌طلبی و افزایش نقش زنان در توسعه قرار می‌گیرند. از جهت‌گیری‌های ایدئولوژیک-دولت‌ها، سیاست‌های جمعیتی، شرایط اجتماعی-اقتصادی بعد از انقلاب اسلامی و رویکردهای نظری زنان و توسعه برای این تحلیل گفتمان استفاده شده است.

^۱. Jaquette

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

روش پژوهش

در این تحقیق، برای شناخت نقش زنان در سیاست‌های توسعه‌ای بعد از انقلاب اسلامی ایران از روش تحلیل گفتمان انتقادی^۱ فرکلایف^۲ استفاده شده است. روش تحلیل گفتمان انتقادی در

^۱. Critical Discourse Analysis/CDA

^۲. Fairclough

مطالعات گفتمان اروپایی در دهه ۱۹۹۰ میلادی و به رهبری نورمن فرکلاف، روث ووداک، ون داک و دیگران شکل گرفته است (بولومرت و بولکین^۱، ۲۰۰۰: ۴۴۷).

بر اساس تعریف فرکلاف (۲۰۱۳)؛ تحلیل گفتمان انتقادی، سنت انتقادی تحلیل اجتماعی را به مطالعات زبانی آورده و بر تحلیل گفتمان و روابط آن با دیگر عناصر اجتماعی (مانند قدرت، ایدئولوژی‌ها، سازمان‌ها و هویت‌های اجتماعی) تأکید می‌کند. همچنین، فرکلاف و همکاران^۲ (۱۹۹۶) گفتمان را به معنای هر نوع زبان گفتاری یا نوشتاری می‌دانند که به کنش اجتماعی^۳ منجر شده است.

فرکلاف (۲۰۱۳) انواع روش‌های تحلیل متن مانند زبان‌شناسی اجتماعی، تحلیل گفت‌وگو، نقد ادبی و ... را در روش تحلیل گفتمان انتقادی قابل استفاده می‌داند. از نظر او نتیجه تجزیه و تحلیل متن باید گفتمان‌ها را توصیف و فرایندها و راهبردهای شکل‌گیری آنها را تبیین کند. همچنین، تجزیه و تحلیل متن باید رابطه دیالکتیکی بین گفتمان‌ها و قدرت را آشکار نماید و تأثیر روابط قدرت و نابرابری را در ایجاد مسائل اجتماعی تحلیل کند.

برای دستیابی به هدف این تحقیق، اسناد شش‌گانه قوانین توسعه بعد از انقلاب اسلامی با روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بررسی شده‌اند.

همچنین، از نشانه‌شناسی اجتماعی برای تحلیل اسناد توسعه‌ای استفاده شده است. لازم به ذکر است، به تحلیل‌گران گفتمان انتقاد می‌شود که کارهای آنها تفسیری است و اعتبار علمی ندارد. این فرض از آنجا شکل می‌گیرد که روش‌های کمی، صرفاً نتیجه تفسیر پژوهشگر نیستند، بلکه سنجش علمی و عینی از جهان هستند. با بررسی بیشتر مشخص می‌شود وجود چنین فرضی بی‌پایه است. برای مثال؛ آنچه که قرار است شمرده شود، باید پیشتر تعریف شده باشد و این تعریف شامل تفسیر و قضاوت ارزشی پژوهشگران است (تیلور، ۱۳۹۷: ۱۴۱).

تعریف مفاهیم

^۱. Blommaert & Bulcaen

^۲. Fairclough et al

^۳. Praxis /Social Activity

توسعه: پریجت و همکاران^۱ (۲۰۱۳) در یکی از جامع‌ترین تعاریف توسعه، آن را به معنای در ابعاد سیاسی، اقتصادی، روابط اجتماعی و مدیریت عمومی تعریف کرده‌اند. از نظر آنها توسعه در بعد اقتصادی؛ به معنای رشد و بهره‌وری، در بعد مدیریتی؛ به معنای عقلانیت و گسترش سازمان‌های حرفه‌ای، در بعد سیاسی؛ به معنای دقت، تصمیم‌گیری درباره اولویت‌ها و تجمیع نظرات، و در بعد اجتماعی؛ به معنی برابری حقوق و فرصت‌ها می‌باشد.

توسعه جنسیتی: به معنای اندازه شکاف جنسیتی در ابعاد توسعه انسانی^۲ یعنی دانش، سلامت و فرصت‌های زندگی است (برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۳، ۲۰۲۰). توسعه انسانی نیز به‌عنوان شیوه‌ای برای اندازه‌گیری توسعه ملی، با استفاده از معرف‌هایی چون طول عمر، دانش و درآمد یا قدرت خرید است (باستانی، ۱۳۸۳: ۱۷۹-۱۸۰).

توانمندسازی زنان^۴: این مفهوم که در دهه ۱۹۸۰ مطرح شد و با مفهوم توسعه جنسیتی تفاوت دارد. توانمندسازی به معنای فرایند تغییر در آگاهی و قدرت جمعی و همچنین به معنای به چالش کشیدن روابط قدرت و کنترل بیشتر بر منابع قدرت است. راهکارهای توانمندسازی زنان شامل ایجاد آگاهی انتقادی، تأثیرگذاری بر سیاستگذاران، ایجاد قدرت جمعی، توجه به روابط قدرت، به چالش کشیدن تصورات کلیشه‌ای از زنان و ساخت تصاویر جدید می‌باشد (کورنوال^۵، ۲۰۱۶: ۳۸۴).

یافته‌های پژوهش

بر مبنای تحلیل اسناد قوانین اول تا ششم توسعه، سه گفتمان در زمینه "نقش زنان در توسعه" از یکدیگر قابل تمایز هستند.

1. Pritchett et al
2. HDI: Human Development Index
3. United Nations Development Programme
4. Women's Empowerment
5. Cornwall

الف: گفتمان "توسعه جنسیتی"

گفتمان اول "توسعه جنسیتی" نام دارد که در قانون برنامه‌های اول، سوم و چهارم توسعه، ظهور یافته است. در قانون برنامه اول توسعه بر گسترش آموزش ابتدایی و عالی برای زنان، کاهش نرخ باروری و افزایش مشارکت اجتماعی زنان تأکید شده است. به‌طور مثال؛ در این قانون دستورالعمل‌هایی برای بهبود جایگاه اجتماعی زنان به‌شرح زیر صادر شده است:

«ج- تصویر کلان قانون برنامه اول توسعه: بالا بردن سطح سواد و دانش عمومی افراد جامعه و به‌خصوص افزایش ضریب پوشش تحصیلی دختران لازم‌التعلیم:

- اعتلاء موقعیت زنان از طریق تعمیم آموزش و افزایش زمینه‌های مشارکت زنان در امور اقتصادی-اجتماعی، جامعه و خانواده» (قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸/۱۱/۱۱).

«تصویر کلان برنامه اول توسعه - خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور؛

بر مبنای بررسی‌های به‌عمل آمده، اعمال سیاست تعدیل موالید از ۴/۶ مولود زنده به دنیا آمده در طی دوران بالقوه باروری یک زن در سال ۱۳۶۸، به ۴ نوزاد در سال ۱۳۹۰ و کاهش نرخ رشد طبیعی جمعیت از ۳/۲ به ۲/۳ درصد در این مدت با توجه به ساختمان فعلی بسیار جوان جمعیت و ویژگی‌های زیستی و فرهنگی جامعه امکان‌پذیر خواهد بود. از این رو کاهش باروری عمومی زنان تا حد ۴ نوزاد و نرخ رشد طبیعی ۲/۳ درصد در سال ۱۳۹۰ مهم‌ترین هدف‌های درازمدت سیاست تحدید موالید کشور خواهد بود و متناسب با این هدف‌ها، کاهش نرخ رشد طبیعی جمعیت به ۲/۹ درصد در انتهای این برنامه و ابتدای برنامه توسعه بعدی، از طریق اثرگذاری آگاهانه و برنامه‌ریزی شده بر متغیر باروری به‌عنوان عمده‌ترین هدف جمعیتی این برنامه در نظر گرفته شده است» (قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸/۱۱/۱۱).

سیاستگذار در قانون برنامه اول توسعه و در راستای سیاست کاهش جمعیت، افزایش سن ازدواج دختران از طریق افزایش تحصیلات و همچنین افزایش مشارکت‌های اجتماعی زنان را در دستور کار خود قرار داده است؛

«تصویر کلان قانون برنامه اول توسعه - خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور:

- بالا بردن سطح سواد و دانش عمومی افراد جامعه و به‌خصوص افزایش ضریب پوشش تحصیلی دختران لازم‌التعلیم.
- اعتلاء موقعیت زنان از طریق تعمیم آموزش و افزایش زمینه‌های مشارکت زنان در امور اقتصادی- اجتماعی جامعه و خانواده.
- لغو کلیه مقررات مشوق رشد جمعیت و اتخاذ تدابیر متناسب با سیاست تحدید موالید کشور» (قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸/۱۱/۱۱).
- بهبود موقعیت اجتماعی زنان با شدت کمتر در برنامه سوم توسعه نیز ادامه پیدا می‌کند؛ به‌طور مثال؛ افزایش فرصت‌های شغلی و ارتقای شغلی زنان، تسهیل امور حقوقی و قضائی زنان و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، در این سند مطرح شده که در ادامه آمده است؛
- «قانون برنامه سوم توسعه - ماده ۱۵۸- مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری موظف است؛
- ب- طرح‌های لازم برای افزایش فرصت‌های اشتغال زنان و ارتقاء شغلی آنان در چارچوب تمهیدات پیش‌بینی شده در این قانون و متضمن اصلاحات ضروری در امور اداری و حقوقی را تهیه و به منظور تصویب به هیأت وزیران ارائه کند.
- ج- با سازماندهی فعالیت‌های مطالعاتی مشترک با دستگاه‌های مسئول در قوه قضائیه، طرح‌های لازم برای تسهیل امور حقوقی و قضایی زنان را تهیه و برحسب مورد از طریق دستگاه‌های مسئول پی‌گیری کند.
- د- برای بهره‌گیری از خدمات مختلف اجتماعی زنان در زمینه‌های مالی، حقوقی، مشاوره‌ای، آموزشی و ورزشی، طرح‌های لازم با اولویت قایل شدن برای زنان خودسرپرست و بی‌سرپرست مناطق توسعه‌نیافته یا کمتر توسعه‌یافته و گروه‌های محروم جامعه در زمینه حمایت از تشکیل سازمان‌های غیردولتی، تهیه و برحسب مورد به دستگاه‌های اجرائی یا دولت منعکس کند تا پس از تصویب از طریق دستگاه‌های ذی‌ربط اجرا شوند» (قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹/۰۱/۱۷).

قانون برنامه چهارم توسعه به‌طور صریح و مؤکد، برابری جنسیتی و توجه به حقوق زنان یعنی رفع تبعیض‌های ساختاری در نظام شغلی و قانونی و مقابله با خشونت علیه زنان را مد نظر قرار داده است. به‌طور مثال در این قانون آمده است؛

«دولت مکلف است به منظور حفظ و ارتقای سرمایه اجتماعی، ارتقای رضایت‌مندی عمومی و گسترش نهادهای مدنی، طی سال اول برنامه چهارم اقدام‌های ذیل را انجام دهد:

ه- تدوین و تصویب طرح جامع توانمندسازی و حمایت از حقوق زنان، در ابعاد حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و اجرای آن در مراجع ذی‌ربط.» (قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳/۰۶/۱۱).

ماده ۹۸-ه- تدوین و تصویب طرح جامع توانمندسازی و حمایت از حقوق زنان، در ابعاد حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و اجرای آن در مراجع ذی‌ربط.

ماده ۱۰۰-د- تأمین آزادی و امنیت لازم برای رشد تشکلهای اجتماعی در زمینه صیانت از حقوق کودکان و زنان.

ماده ۱۰۱-ج- گسترش حمایت‌های اجتماعی (تأمین اجتماعی، بیمه بیکاری، ایجاد توسعه و تقویت‌ساز و کارهای جبرانی، حمایت‌های اجتماعی از شاغلین بازار کار غیررسمی، توان‌بخشی معلولین و برابری فرصت‌ها برای زنان و مردان و توانمندسازی زنان از طریق دستیابی به فرصت‌های شغلی مناسب.

ماده ۱۱۱-ج- انجام اقدام‌های لازم از جمله تهیه برنامه‌های پیشگیرانه و تمهیدات قانونی و حقوقی به منظور رفع خشونت علیه زنان» (قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳/۰۶/۱۱).

به‌طور کلی سیاست‌های قوانین اول، سوم و چهارم توسعه به دنبال "کاهش نرخ باروری" و "برابری جنسیتی" بوده‌اند. "برابری جنسیتی" در این برنامه‌ها از طریق رشد علمی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی زنان مطرح شده و این امر بیانگر تمایل به "توسعه جنسیتی" است.

ب: گفتمان "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان"

گفتمان دوم "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان" نام دارد. این گفتمان در قانون برنامه‌های دوم و پنجم توسعه شکل گرفته است. این گفتمان، پیامدهای فرهنگی-اجتماعی توسعه را تهدیدی برای زنان و جامعه می‌داند. به‌طور مثال؛ گسترش بی‌حجابی، ابتدال و اختلاط زن و مرد از جمله پیامدهای منفی توسعه برای جامعه و زنان مسلمان است و تحت عنوان "تهاجم فرهنگی" مطرح شده است. این گفتمان در دستورالعمل‌های زیر قابل مشاهده است:

«قانون برنامه دوم توسعه- خط مشی‌های اساسی -۲- رشد فضائل بر اساس اخلاق اسلامی و ارتقاء کمی و کیفی فرهنگ عمومی جامعه از طریق:

۲-۱۴ بسیج کلیه امکانات و دستگاه‌های ذیربط در جهت ریشه‌کنی اعتیاد و مبارزه با مفاسد اجتماعی و تهاجم فرهنگی.

۲-۱۵ تلاش برای شناخت ترندها، ابزارها و شیوه‌های تهاجم فرهنگی دشمن و برنامه‌ریزی برای مقابله جدی با آن» (قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۳/۰۹/۲۰).

«قانون برنامه دوم توسعه- تبصره ۵۶ - دولت موظف است برای تحقق اهداف فرهنگی برنامه پنج ساله دوم در جهت رشد فعالیت‌های فرهنگی و مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن علاوه بر اعتبارات مصوب در طول برنامه، سه هزارم (۰/۰۰۳) از کل اعتبارات جاری و عمرانی برنامه دوم را به استثناء اعتبارات مربوط به امور دفاعی و آموزشی در بودجه سالانه به برنامه‌های فرهنگی اختصاص دهد» (قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹/۰۱/۱۷).

از این‌رو حل پیامدهای منفی توسعه از طریق مقابله با بی‌حجابی و گسترش سبک زندگی ایرانی - اسلامی در این گفتمان بر بهبود جایگاه اجتماعی زنان و برابری جنسیتی اولویت پیدا کرده است. به‌طور مثال؛ در قانون برنامه پنجم توسعه آمده است:

«قانون برنامه پنجم توسعه- فصل اول- ماده ۱- دولت موظف است با همکاری سایر قوا «الگوی توسعه اسلامی- ایرانی» که مستلزم رشد و بالندگی انسان‌ها بر مدار حق و عدالت و دستیابی به جامعه‌ای متکی بر ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تحقق شاخص‌های عدالت اجتماعی

و اقتصادی باشد را تا پایان سال سوم برنامه تدوین و جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی ارائه دهد. این الگو پس از تصویب در مجلس شورای اسلامی مبنای تهیه برنامه ششم و برنامه‌های بعدی قرار می‌گیرد» (قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰)، ۱۵/۱۰/۱۳۸۹).

«قانون برنامه پنجم توسعه - فصل اول - ماده ۳ - ه - تبصره ۲ - طراحی، تولید، توزیع و صدور خدمات و محصولات فرهنگی، هنری و سینمایی، رسانه‌ای، صنایع دستی که موجب ترویج فرهنگ برهنگی، بدحجابی و بی‌حجابی و ابتدال باشند، ممنوع است» (قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۵/۱۰/۱۳۸۹).

«قانون برنامه پنجم توسعه - ماده ۲۰۹ - ب - کلیه دستگاه‌های اجرائی موظفند اقدامات لازم را برای اجرای طرح جامع فرهنگ عفاف و حجاب معمول داشته و نسبت به متناسب سازی محیط خدمتی با اقتضائات جامعه اسلامی اقدام نمایند» (قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۵/۱۰/۱۳۸۹).

همچنین در قانون برنامه دوم توسعه بر عکس قانون برنامه اول تأکید بر مشارکت اجتماعی زنان تنها در یک مورد بیان شده، در حالی که در برنامه اول این تأکید به کرات دیده می‌شود و این یکی از نشانه‌های تغییر گفتمان در فاصله زمانی این دو برنامه است.

ج: گفتمان "زنان به عنوان عاملان توسعه"

"زنان به عنوان عاملان توسعه" نام گفتمان سوم است که در قانون برنامه ششم توسعه قابل مشاهده است. این گفتمان زنان را بعنوان افرادی که می‌توانند توسعه را در آینده فرزندآوری بیشتر تحقق بخشند در نظر می‌گیرد زیرا کاهش جمعیت از دهه هفتاد (درگاه ملی آمار، ۱۳۹۶). آینده توسعه در ایران را به خطر انداخته و زنان با فرزندآوری بیشتر، می‌توانند از کاهش جمعیت مورد نیاز برای توسعه در آینده جلوگیری نمایند. این گفتمان بیش از ۲ فرزند را برای هر زن در نظر گرفته و انواع سیاست‌های تشویقی را برای زنانی که فرزندان بیشتر دارند، به کار گرفته است. به طور مثال در قانون برنامه ششم توسعه آمده است:

«قانون برنامه ششم توسعه- ماده ۱۰۲- دولت موظف است براساس سیاست‌های کلی جمعیت و خانواده و سند جمعیت مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی با همکاری نهادهای ذی‌ربط به منظور تقویت و تحکیم جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن با رعایت شاخص‌های الگو و سبک زندگی اسلامی-ایرانی و با ایجاد سازوکارها و تأمین اعتبارات لازم در قالب بودجه سنواتی اقدامات ذیل را به‌عمل آورد:

الف - زمینه‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش میانگین سن ازدواج به میزان ۱۰ درصد نسبت به سال پایه در طول اجرای قانون برنامه؛

ت - زمینه‌سازی جهت افزایش نرخ باروری به حداقل ۲/۵ فرزند به ازای هر زن در سن باروری در طول اجرای قانون برنامه؛

ث - پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان، فرزندآوری و تربیت فرزند صالح، ارزش‌دانستن ازدواج و فرزندآوری از طریق تمهید و سازوکارهای قانونی و اعطای تسهیلات و امکانات؛

ج - ارائه تسهیلات و امکانات ساخت و اجاره مسکن با اولویت زوج‌های دارای فرزند در قالب بودجه سنواتی؛

ح - تمهیدات لازم از قبیل ارائه تسهیلات جهت افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری در قالب بودجه سنواتی» (قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۶/۰۱/۱۶).

«قانون برنامه ششم توسعه- ماده ۱۰۳-الف - از تاریخ لازم‌الاجراء شدن این قانون کلیه مردان شاغل در قوای سه‌گانه، بخش‌های دولتی و عمومی غیردولتی که صاحب فرزند می‌شوند از سه‌روز مرخصی تشویقی برخوردار می‌گردند.

ب - وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی مکلف است در راستای سیاست‌های تحکیم خانواده ظرف شش‌ماه از تاریخ لازم‌الاجراء شدن این قانون بررسی و طرح لازم برای ایجاد بیمه اجتماعی زنان خانه‌دار حداقل دارای سه فرزند را فراهم و جهت تصمیم‌گیری قانونی ارائه نماید» (قانون

برنامه پنجاه و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۶/۰۱/۱۶).

در واقع هدف گفتمان "زنان به‌عنوان عاملان توسعه" افزایش برابری جنسیتی و کاهش شکاف جنسیتی نیست، بلکه هدف آن بازتولید نقش‌های جنسیتی از طریق "افزایش نرخ باروری" است.

به‌طور خلاصه از میان ۶ برنامه توسعه که به شکل قانون در آمده است، می‌توان سه گفتمان را از نظر تعریف "نقش زنان در توسعه" از یکدیگر تشخیص داد؛

گفتمان اول که در قانون برنامه اول، سوم و چهارم توسعه دیده می‌شود "گفتمان توسعه جنسیتی" است. این گفتمان به دنبال بهبود جایگاه زنان ایرانی و رفع تبعیضات ساختاری و قانونی علیه آنهاست؛ دال‌های مرکزی این گفتمان "کاهش نرخ باروری" و "برابری جنسیتی" می‌باشد. گفتمان دوم "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان" نام دارد و طی آن توسعه و پیامدهای فرهنگی آن، تهدیدی برای زنان مسلمان ایرانی تلقی می‌شود. زیرا پای‌بندی آنها به حجاب و ارزش‌های اجتماعی را کاهش داده است. بر همین اساس "مبارزه با تهاجم فرهنگی" دال مرکزی گفتمان دوم است و جایگزین "توسعه جنسیتی" می‌شود.

گفتمان سوم نیز گفتمان "زنان به‌عنوان عاملان توسعه" است. دال‌های مرکزی گفتمان سوم "افزایش نرخ باروری" و "بازتولید نقش‌های جنسیتی" است و فرزندآوری را مهم‌ترین نقش زنان در توسعه آینده ایران تعریف می‌کند. گفتمان سوم در تضاد با گفتمان اول است که سیاست‌های کاهش باروری را در پیش گرفته بود.

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس تحلیل گفتمان اسناد قانون‌های اول تا ششم توسعه، سه گفتمان "توسعه جنسیتی"، "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان" و "زنان به‌عنوان عاملان توسعه" از یکدیگر قابل تمایز هستند. دال‌های مرکزی گفتمان "توسعه جنسیتی"؛ "کاهش نرخ باروری" و "برابری جنسیتی"، دال مرکزی گفتمان "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان"؛ "مبارزه با تهاجم فرهنگی" و دال‌های

مرکزی گفتمان "زنان به‌عنوان عاملان توسعه"؛ "افزایش نرخ باروری" و "بازتولید نقش‌های جنسیتی" می‌باشد.

نتایج این تحلیل نشان می‌دهد گفتمان‌های "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان" و "زنان به‌عنوان عاملان توسعه" از نظر افزایش نابرابری جنسیتی نزدیک به یکدیگر و متضاد با گفتمان "توسعه جنسیتی" هستند. همچنین، گفتمان دوم یعنی "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان"، شکافی در روند توسعه جنسیتی دهه ۷۰ به‌وجود آورده است. گفتمان سوم یعنی "زنان به‌عنوان عاملان توسعه" نیز می‌تواند در سال‌های آینده شکاف جنسیتی در جامعه ایرانی را عمیق‌تر کند و توسعه جنسیتی در ایران را که در چند دهه بعد از انقلاب در افزایش تحصیلات عالی زنان قابل مشاهده است، تحت تأثیر قرار دهد و زنان را تبدیل به گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماعی کند؛ زیرا تلفیق نابرابری جنسیتی و طبقاتی (به دلیل محروم شدن زنان از دسترسی به منابع قدرت و ثروت) مشکلات متعددی را برای زنان به همراه خواهد داشت و توسعه پایدار نیز محقق نخواهد شد. لازم به ذکر است بخشی از گفتمان "زنان به‌عنوان عاملان توسعه" در دولت اعتدال‌گرای روحانی شکل گرفته و تصور این که برابری و توسعه جنسیتی در دستور کار این دولت بوده، نادرست است.

به‌طور کلی می‌توان گفت، ظهور گفتمان‌های مختلف درباره "نقش زنان در توسعه" بعد از انقلاب اسلامی، نشانه عدم توافق نیروهای مختلف سیاسی-اجتماعی بر دستیابی به توسعه جنسیتی و پیامدهای آن است؛ بدین معنی که هر چند در برنامه اول توسعه دستیابی به "توسعه جنسیتی" و برابری زنان و مردان در عرصه‌های علمی و اشتغال مورد توجه سیاستگذاران بوده است. اما در برنامه‌های بعدی پدیده‌هایی مانند کاهش میزان پای‌بندی به حجاب به‌عنوان پیامد فرهنگی منفی توسعه تعبیر شده و در نتیجه مسیر "توسعه جنسیتی" در ایران نتوانسته است اهداف برنامه اول توسعه و برابری جنسیتی را تحقق بخشد. امروزه نیز گفتمان ایده‌آل‌گرایی اسلامی غالب است و بیش از پیش تحقق "توسعه جنسیتی" به خطر افتاده است.

در مقایسه با تحقیقات پیشین، از آنجا که این تحقیق برنامه‌های توسعه جنسیتی در ایران بعد از انقلاب را پرنوسان می‌داند، مؤید نتایج تحقیق شیرزادی و سوزنی شیران (۱۳۹۱) است. از

سوی دیگر نتایج تحلیل حاضر مانند تحقیق علی پور و همکاران (۱۳۹۶) برنامه سوم و چهارم توسعه را دارای بالاترین تلاش در جهت توسعه جنسیتی و کاهش نقش زنان در برنامه پنجم و ششم را مشهود می‌داند. همچنین، نتایج این تحقیق، تأکید علی‌پور و همکاران (۱۳۹۶) بر "عدالت جنسیتی" و نه "برابری جنسیتی" در برنامه ششم توسعه را تأیید می‌کند و برخلاف تحلیل عباس‌پور (۱۳۹۴) نقطه شروع توسعه جنسیتی را از برنامه اول و نه سوم توسعه می‌داند. نتایج تحلیل اسناد توسعه‌ای در این تحقیق، تحلیل میرحسینی (۲۰۰۴) در مورد تغییر پارادایم رادیکال دینی در نتیجه گفتمان اصلاح‌طلبی را تأیید می‌کند. همچنین، این تحلیل برخلاف تحلیل عرب خراسانی (۱۳۹۹) سیاست‌های جنسیتی دولت اعتدال را در راستای دولت اصلاحات نمی‌داند. دستاورد جدید این تحقیق این است که برنامه‌های دوم و پنجم را ذیل گفتمان "توسعه به‌عنوان تهدیدی برای زنان" با دال مرکزی "مبارزه با تهاجم فرهنگی" شناسایی کرده است. همچنین، این تحلیل برنامه ششم توسعه را "بازتولیدکننده نقش‌های جنسیتی" می‌داند که نتیجه آن "توسعه‌نیافتگی جنسیتی" است. به‌علاوه، این تحقیق برنامه اول توسعه را در کنار برنامه‌های سوم و چهارم توسعه و ذیل گفتمان "توسعه جنسیتی" قرار می‌دهد. در انتها تحلیل اسناد توسعه‌ای نشان می‌دهد رویکرد نظری حاکم بر گفتمان "توسعه جنسیتی" در ایران رویکرد "زنان در توسعه" می‌باشد. زیرا به دنبال افزایش نقش زنان در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی است و به تغییر ساختارهای اجتماعی اقتصادی تبعیض‌آمیز توجهی ندارد. در ادامه می‌توان خلاصه‌ای از سه گفتمان "نقش زنان در توسعه" و دال‌های مرکزی آنها را در جدول شماره ۱ مشاهده نمود.

جدول ۱. گفتمان‌های "نقش زنان در توسعه" و دال‌های مرکزی آن

گفتمان‌ها	دال‌های مرکزی
توسعه جنسیتی	کاهش نرخ باروری برابری جنسیتی
توسعه تهدیدی برای زنان	مبارزه با تهاجم فرهنگی
زنان بعنوان عاملان توسعه	افزایش نرخ باروری بازتولید نقش‌های جنسیتی

منبع: یافته‌های پژوهش

منابع

- اجاق، سیده زهرا و عباسی شوازی، محمدجلال. (۱۳۹۸). گفتمان‌های جمعیتی در ایران: سیاست و بازتولید رسانه‌ای. فصلنامه مجلس و راهبرد، ۲۶(۹۷)، ۱۶۴-۱۳۷.
- باستانی، سوسن. (۱۳۸۳). توسعه، برابری و حسیت؛ جایگاه ایران در بین کشورهای جهان. مجله مطالعات زنان، ۴، ۱۸۸-۱۶۹.
- تیلور، استفانی. (۱۳۹۷). تحلیل گفتمان چیست؟. ترجمه عرفان رجبی. تهران: نشر نویسه پارسی.
- جلایی، سید عبدالمجید و صباغ پورفرد، مینا. (۱۳۸۷). بررسی اثرات تفاوت‌های جنسیتی در سطح توسعه یافتگی اقتصاد ایران. دانش و توسعه، ۱۵(۲۳)، ۹۱-۱۱۲.
- درگاه ملی آمار. (۱۳۹۶). بر پایه نتایج سرشماری ۱۳۹۵ میزان باروری کل ایران در دوره زمانی ۹۵-۱۳۹۱ به ۲/۰۱ فرزند رسید. بازیابی از مرکز آمار ایران. <https://www.amar.org.ir/news/ID/5080>
- شفیعی، سمیه سادات و پورباقر، زهرا. (۱۳۹۴). مطالعه جنسیتی شاخص‌های توسعه در اجرای برنامه چهارم. مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، ۳(۴)، ۷۵-۱۱۰.
- شیرزادی، رضا و سوزنی شیروان، سپیده. (۱۳۹۱). ملاحظات جنسیتی در برنامه‌های پنج ساله توسعه ایران. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۸(۲۱)، ۱۷۳-۱۵۱.
- صادقی فسایی، سهیلا و کلهر، سمیرا. (۱۳۸۶). ابعاد شکاف جنسیتی و میزان تحقق کاهش آن در برنامه سوم توسعه. زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، ۵(۲)، ۵-۲۸.
- صفری شالی، رضا. (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در لوایح و برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی)، ۲۲(۲)، ۲۱۱-۲۳۷.

- عباس‌زاده، سعیده. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی پنج برنامه توسعه کشور، پیرامون دستیابی به عدالت جنسیتی با تأکید بر وضعیت آموزش عالی زنان در ایران و مقایسه آن با وضعیت جهانی. *پژوهشنامه زنان*، ۶(۱)، ۹۷-۱۳۰.
- عرب خراسانی، سمیه. (۱۳۹۹). تحلیل گفتمان برابری و اشتغال از منظر دولت یازدهم. *دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی*، ۱۲(۲۳)، ۲۳۹-۲۶۲.
- عطرکار روشن، صدیقه.، نوریان، مریم و شیرین بخش، شمس‌الله. (۱۳۹۵). تأثیر مخارج اجتماعی دولت‌ها بر توسعه اقتصادی زنان (با تأکید بر سلامت و آموزش) در منتخبی از کشورهای آسیایی. *فصلنامه مطالعات اجتماعی روانشناختی زنان*، ۱۴(۳)، ۳۷-۶۰.
- علی‌پور، پروین، زاهدی، محمدجواد، ملکی، امیر و جوادی یگانه، محمدرضا. (۱۳۹۶). بازنمایی کشمکش‌های گفتمانی عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران. *رفاه اجتماعی*، ۱۷(۶۶)، ۱۰۷-۱۴۸.
- قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۶۸). بازیابی از مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91755>.
- قانون برنامه پنج‌ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۷۳). بازیابی از مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92488>.
- قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۸۹). بازیابی از مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/790196>.
- قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۶). بازیابی از مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547>.
- قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۸۳). بازیابی از مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94202>.
- قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۷۹). بازیابی از مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/93301>.

- Abbas Zadeh, S. (2015). Comparative study of the country's five development plans regarding gender justice: With emphasis on Iran women higher education and comparing that with universal criteria. *Women Studies*, 6(11), 97-130. (In Persian)
- According to the results of the census 2016, the total fertility rate of Iran in the period of reached children [Internet]. 2017. Available from: <https://www.amar.org.ir/news/ID/5080>. (In Persian)
- Alipoor, P., Zahedi Mazandarani, M. J., Maleki, A. & Javadi Yegane, M. R. (2017). Representation of discursive conflicts of gender equity in development plans of Iran. *Social Welfare Quarterly*, 17(66), 107-148. (In Persian)
- Arab-Khorasani, S. (2020). The discourse analysis of the equality and employment from the perspective of the eleventh government in Iran. *Islam and Social Science*, 12(23), 239-262. (In Persian)
- Atrkar Roshan, S., Noorian, M. & Shirin Bakhsh Masooleh, S. (2016). The impact of government social spending on women's economic development (with an emphasis on education and health), in Selected Asian Countries. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 14(3), 37-60. (In Persian)
- Bastani, S. (2004). Development, equality and gender; "Iran's position among the countries of the world. *Quarterly Journal of Women's Studies Sociological and Psychological*, 2(4), 169-188. (In Persian)
- Benería, L., Berik, G. & Floro, M. S. (2015). *Gender, development, and globalization: Economics as if all people mattered*: Routledge.
- Blommaert, J. & Bulcaen, C. (2000). Critical discourse analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29(1), 447-466.
- Boserup, E. (2007). *Woman's role in economic development*. London: Earthscan.
- Cornwall, A. (2016). Women's empowerment: What works? *Journal of International Development*, 28(3), 342-359.
- Elias, J. (2020). The gendered political economy of Southeast Asian Development. In *The Political Economy of Southeast Asia* (pp. 227-248): Springer.
- Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language*: Routledge.
- Fairclough, N., Caldas-Coulthard, C. & Coulthard, M. (1996). Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis. In: New York: Routledge.

- Farvardin, F. (2020). Reproductive politics in Iran: State, family and women's practices in postrevolutionary Iran. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 41(2), 26-56.
- Jalaei, S. A. A. M. & Sabaghpourfard, M. (2008). The effects of gender differences on development level in Iran. *Knowledge and Development*, 15(23), 91-111. (In Persian)
- Jaquette, J. S. (2017). Women/gender and development: the growing gap between theory and practice. *Studies in Comparative International Development*, 52(2), 242-260.
- Law of the First Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran [Internet]. 1990,01,31. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91755>. (In Persian)
- Law of the Second Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran [Internet]. 1994,12,11. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92488>. (In Persian)
- Law of the Third Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran [Internet]. 2000,04,05. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/93301>. (In Persian)
- Law of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran [Internet]. 2004,09,01. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94202>. (In Persian)
- Law of the Fifth Five-Year Development Plan of the Islamic Republic of Iran. [Internet]. 2011,01,05. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/790196>. (In Persian)
- Law of the Sixth Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2018-2021) [Internet]. 2017,04,05. Available from: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547>. (In Persian)
- Leach, M., Mehta, L. & Prabhakaran, P. (2015). Sustainable development: a gendered pathways approach. In *Gender equality and sustainable development* (pp. 19-51): Routledge.
- Mahmoodi, K., Mohammadpur, A. & Rezaei, M. (2015). A discourse analysis of population policies in the context of politics in Iran. *Quality & Quantity*, 49(5), 1883-1895.
- Mir-Hosseini, Z. (2004). Sexuality, Rights, and Islam: Competing Gender Discourses in Post-revolutionary Iran. In G. Neshat & L. Beck (Eds.), *Women in Iran from 1800 to the Islamic Republic*: University of Illinois Press.
- Moghadam, V. M. & Haghghatjoo, F. (2016). Women and Political Leadership in an Authoritarian Context: A Case Study of the Sixth Parliament in the Islamic Republic of Iran. *Politics & Gender*, 12(1), 168-197

- Ojagh, S. Z. & Abbasi Shavazi, M. J. (2019). Iranian Demographic Discourses: Policy and Media Reproduction. *Majles and Rahbord*, 26(97), 137-164. (In Persian)
- Pritchett, L., Woolcock, M. & Andrews, M. (2013). Looking like a state: techniques of persistent failure in state capability for implementation. *The Journal of Development Studies*, 49(1), 1-18 .
- Programme, U. N. D. (2020). Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/content/gender-development-index-gdi>
- Sadeghi Fasaee, S. & Kalhor, S. (2007). Dimensions and scale of goal realization of gender gap in the third development plan. *Woman in Development and Politics*, 5(2), 5-28 . (In Persian)
- Safari Shali, R. (2016). Discourse analysis of gender justice on economic social and cultural development plans in Islamic Republic of Iran. *Sociological Review*, 22(2), 211-237. (In Persian)
- Sen, A. (1997). Development and thinking at the beginning of the 21st century. *LSE STICERD Research Paper No. DEDPS02* .
- Shafiei, S. S. & Pourbagher, Z. (2015). Gender and development during the implementation of the 4th development plan in Iran: A sociological review. *Journal of Studies of Socio-Cultural Development* 3(4), 75-110. (In Persian)
- Shirzadi, R. & Suzani Shivan, S. (2013). Gender consideration in five years period development program in Iran. *Political Science Quarterly*, 8(21), 151-173. (In Persian)
- Taylor, S. (2013). *What is discourse analysis?:* Bloomsbury Publishing.
- Viterna, J. & Robertson, C. (2015). New directions for the sociology of development. *Annual Review of Sociology*, 41, 243-269. (In Persian)

نویسندگان

Mirabi.saeede@gmail.com

سعیده میرابی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه از دانشگاه فردوسی مشهد است و حوزه تحقیقاتی او رابطه جنسی و جنسیت است.

yousofi@um.ac.ir

علی یوسفی

دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد است و تحقیقات او بر جامعه‌شناسی سیاسی، جامعه‌شناسی دین (به‌ویژه اسلام) و جامعه‌شناسی نظری متمرکز است.

ghandeharioon@um.ac.ir

عذرا قندهاریون

دانشیار گروه ادبیات انگلیسی و مطالعات فرهنگی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد.